

УДК 37.06:347.639

Л 72

Тетяна ЛОЗА

ДИНАМІКА РІВНЯ ГОТОВНОСТІ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ ВИХОВАНЦІВ ДБСТ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ

У статті відстежено динаміку рівня готовності вихованців дитячих будинків сімейного типу до самостійного життя при здійсненні їх цілеспрямованої соціальної підтримки з боку батьків-вихователів та спеціалістів з соціального супроводу. Основними критеріями експериментальної роботи виступили готовність до сімейного життя, соціальна компетентність та професійна готовність вихованців. Форми і методи такої підтримки було впроваджено з урахування особистісних та вікових характеристик вихованців, а також особливостей їх попереднього соціального досвіду.

***Ключові слова:** дитина-сирота, соціально-педагогічна підтримка, дитячий будинок сімейного типу, готовність до самостійного життя.*

Постановка проблеми. Поширення інститутів сімейного виховання в Україні, що набуло інтенсивності в останні роки, спрямоване на виховання гармонійної особистості, що зможе ефективно виконувати сімейні та громадянські ролі у майбутньому. Проте результати дослідження таких науковців, як Г. Бевз, Т. Бондаренко, Н. Комарова, І. Пеша та С. Солодчук доводять наявність низки проблемних аспектів, що заважають дітям-сиротам використати потенціал сімейних форм опіки через відсутність адекватних контактів з біологічними родичами та наявність наслідків депривації [2, 24].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливої уваги заслуговують такі аспекти становлення особистості, як стан здоров'я;

адаптація в сімейних умовах; взаємостосунки з дитячим оточенням; контакти з біологічними родичами; освіта і навчання; забезпечення юридичних прав і проблем захисту майнових прав дитини; самостійність; профорієнтація [1, 18]. Зважаючи на це, науковці (Н. Бервено, Є. Дубровська, Т. Комар, Г. Пілягіна, Г. Постолюк, С. Савич та Н. Татарчук) наголошують на актуальності соціально-педагогічної підтримки не тільки дітей-сиріт, а і їх батьків-вихователів [3, 8].

Однак цілеспрямоване впровадження комплексу форм та методів соціально-педагогічної підтримки батьків-вихователів та дітей-сиріт, що буде спрямованим на формування готовності останніх до самостійного життя, не знайшла цілісного відображення у науковій літературі. Такий методичний комплекс є затребуваним з досягненням вихованцями старшого підліткового віку і особливої ефективності може досягнути у таких інституціях, як дитячі будинки сімейного типу (далі ДБСТ), де наявна підтримка фахівців у вигляді соціального супроводу.

Метою статті є аналіз результатів впровадження форм і методів соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ.

Основою розвідки виступила критеріальна база експериментальної роботи, до якої ми віднесли такі показники готовності вихованців ДБСТ до самостійного життя: готовність до сімейного життя, соціальну компетентність та професійну готовність. У рамках експерименту було проведено соціально-педагогічні тренінги, індивідуальні консультації, надано методичні посібники та посередницькі послуги батькам-вихователям, а також впроваджено комплекс групових та індивідуальних методів підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ.

Отже, перейдемо до аналізу отриманих даних. У рамках діагностики готовності вихованців ДБСТ до сімейного життя вивчення індивідуально-психологічних особливостей вихованців ДБСТ старшого підліткового віку показало наявність орієнтації респондентів на соціально-очікувані відповіді – 38,2% анкет, заповнених вихованцями з експериментальної групи, та 42,1% – з контрольної групи, виявилися не придатними для подальшої обробки. Що ж стосується динаміки показників індивідуально-психологічних

особливостей у структурі особистості вихованців ДБСТ старшого підліткового віку, то за результатами експерименту суттєві зміни наявні тільки в експериментальній групі, де з'явився баланс таких якостей, як організованість, працьовитість та колективізм.

Таким чином, результатом соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ є їх орієнтація на організацію взаємин та спільної діяльності з іншими людьми, націленість на узгодження власних і суспільних інтересів (у тому числі – інтересів сім'ї). При цьому, респонденти з експериментальної групи відзначають готовність не тільки до спільної діяльності, а й до її планування та контролю за цим процесом загалом. Такі зміни, на нашу думку, варто вважати досить успішними, адже вони дають перші свідчення про позитивні результати проведеного експерименту. Пояснити отримані результати можна, зважаючи на здійснювану з вихованцями копітку роботу, що передбачала їх психолого-педагогічну підтримку з урахуванням результатів попередньої діагностики та проведення батьками-вихователями тематичних бесід, консультування спеціалістами з соціального супроводу, мобілізації мережі соціальних контактів, залучення вихованців до розвивального сімейного дозвілля та спільної праці у ДБСТ.

Інший аспект, що потребує уваги при визначенні динаміки рівня готовності респондентів до сімейного життя, – це діагностика їх рольових очікувань і домагань. Вагомість таких змін простежується в експериментальній групі за рахунок зменшення кількості осіб, для яких значимість конкретних сфер сімейного життя відповідає низькому рівню, а саме: інтимно-сексуальної сфери – на 17,2%, сфери особистісної ідентифікації зі шлюбним партнером – на 40,8%, батьківсько-виховної – на 22,4%, емоційно-психотерапевтичної – на 22,1%. Відповідні зміни свідчать про наявну тенденцію до поглиблення усвідомлення шлюбно-сімейних ролей, збільшення мотивації пошуку спільних інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, способів сімейного проведення дозвілля; позитивні зміни стосовно батьківства як сімейної цінності, наявності установки на активну батьківську позицію шлюбного партнера; посилення значимості

моральної та емоційної підтримки членів сім'ї, прагнення проявити емпатію до інших членів сім'ї, внести свій вклад у корекцію сімейного психологічного клімату.

Тобто ми можемо констатувати, що проведення індивідуальних бесід та залучення вихованця до спільної праці в умовах ДБСТ, а також організація сімейного дозвілля з використанням рольових ігор, творчих занять та спортивних змагань, були досить ефективними і виправдали наші очікування щодо усвідомлення вихованцями цінності кожної зі сфер сімейного життя, поліпшення розуміння ними сутності шлюбно-сімейних відносин та особливостей сімейних ролей.

Окрім того, після проведення цілеспрямованої соціально-педагогічної підтримки старших підлітків, що виховуються в умовах ДБСТ, рівень відповідності їх рольових очікувань домаганням зріс на 19,6 – 31,8%. Також можна помітити збалансованість як рольових очікувань, так і рольових домагань у різних сферах життя. Саме така динаміка показників свідчить про формування в означених вихованців цілісного уявлення про розподіл сімейних обов'язків, важливість особистісних якостей шлюбного партнера та вагомість власної установки на активність при розв'язанні сімейних питань. Зважаючи на це, доцільно наголосити на результативності індивідуальної соціально-педагогічної підтримки, що впроваджувалася батьками-вихователями та передбачала використання стосовно вихованців старшого підліткового віку бесіди, вимоги, заохочення, привчання, інструктування та регламентування, а також залучення до спільної праці та розв'язання господарських питань у ДБСТ.

У ході подальшого відстеження результатів експерименту динаміка основних тенденцій поведінки вихованців ДБСТ у групі дає підставу стверджувати, що у результаті застосування форм та методів соціально-педагогічної підтримки наявний перехід 41,4% вихованців від тенденції уникання до прийняття "боротьби", проте щодо шкал "залежності" та "товариськості" суттєвих змін не спостерігалось. Це означає становлення націленості на активне прагнення брати участі у груповому (сімейному) житті, завзятість у досягненні своєї мети, наполегливість у відстоюванні своїх поглядів, працездатність і ціле-

спрямованість. Таким чином, результатом застосування індивідуальних та групових форм соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ стала їхня внутрішня активізація до утвердження себе і своєї позиції на фоні прийнятих групових (сімейних) норм. Такі зміни нівелювали дисбаланс, викликаний тенденціями поведінки вихованців, що одночасно вимагали від них і активності, і пасивності.

Також наявним є зниження показників амбівалентності тенденцій поведінки представників експериментальної групи за кожною з ліній поведінки, що передовсім говорить про зменшення внутрішнього конфлікту стосовно групових відносин, а отже, йдеться і про прогрес в інтеграції зазначених вихованців до сфери сімейних відносин. Це було досягнуто шляхом залучення представників експериментальної групи до групових (вечори запитань та відповідей, рольові ігри, спільна праця та розв'язання господарських питань, сімейне дозвілля), індивідуальних (бесіди, консультування) форм їх соціально-педагогічної підтримки щодо розвитку активності вихованців, утвердження взаєморозуміння у ДБСТ.

У представників експериментальної групи (на відміну від контрольної) поліпшився також показник сформованості системи поведінкових стереотипів, що свідчить про розширення їх уявлень про сімейні відносини. Зменшення кількості вихованців експериментальної групи з низьким рівнем вищезазначеного показника на 26,8%, свідчить про ефективність методів соціально-педагогічної підтримки, що були спрямовані на розвиток умінь і навичок міжособистісних відносин, поліпшення розуміння вихованцями сутності шлюбно-сімейних відносин, усвідомлення основ господарювання, знання постулатів сімейного права.

Отже, результати повторної діагностики (проведеної після експерименту) за всіма визначеними показниками критерію готовності вихованців ДБСТ старшого підліткового віку до сімейного життя свідчать про наявні позитивні зміни в експериментальній групі та відсутність суттєвої динаміки показників у контрольній групі.

Наступний критерій, за яким ми проводили діагностику в рамках нашого дослідження – соціальна компетентність вихованців

ДБСТ старшого підліткового віку. Для з'ясування змін показників за вказаним критерієм до експериментальної роботи та після неї було здійснено низку діагностичних процедур. Зокрема, проведено діагностику співвідношення соціального та хронологічного віку респондентів. Зазначимо, що у контрольній групі зміни співвідношення соціального та хронологічного віку вихованців ДБСТ практично не спостерігалися. В експериментальній групі, однак, намітилися досить позитивні тенденції: вихованців, соціальний вік яких був вищим за хронологічний, стало на 7,6% більше; вихованців, соціальний вік яких відповідає хронологічному – на 20,6% більше. Водночас вихованців ДБСТ, соціальний вік яких нижчий за хронологічний, залишилося лише 14,3%, що на 28,2% менше, ніж на початку нашої експериментальної роботи. Досягти таких результатів нам допомогло систематичне використання у роботі з представниками експериментальної групи комплексу форм та методів соціально-педагогічної підтримки, а також аналогічної підтримки їх батьків-вихователів. Саме завдяки об'єднанню зусиль спеціалістів з соціального супроводу ДБСТ та батьків-вихователів, вихованці ДБСТ старшого підліткового віку змогли по-новому оцінити свої можливості, свою роль у суспільних відносинах та свої шанси на участь у громадському житті.

У рамках подальшого проведення дослідження за результатами експериментальної роботи була проведена оцінка рівня самоактуалізації старших підлітків, що виховуються у ДБСТ. Так, кількість представників експериментальної групи, що продемонстрували високий рівень самоактуалізації, збільшилася на 36,5%. Урахування особливостей вікового розвитку підлітків та їх соціального досвіду при мобілізації мережі соціальних контактів, залученні вихованців ДБСТ до участі у розвивальних гуртках та секціях, культурно-масових і просвітницьких заходах уможливило підвищити такі показники само актуалізації, як орієнтація у часі, цінності, погляд на природу людини, потреби в пізнанні, креативність, автономність, спонтанність, саморозуміння, аутосимпатія, контактність, гнучкість у спілкуванні.

Щодо визначення рівня громадянської соціалізованості вихованців ДБСТ старшого підліткового віку, результати діагностики в

експериментальній групі були досить позитивними: високий рівень сформованості цього показника було виявлено у 46,7% дітей (що на 22,6% більше порівняно з результатами діагностики, проведеної на початку нашої експериментальної роботи), а низький рівень – лише у 14,4% (що на 24,9% менше від попередніх показників). У контрольній групі суттєвих змін відносно рівня сформованості зазначеного показника не відбулося.

Важливим, на нашу думку, стало ознайомлення вихованців ДБСТ з інформативними пам'ятками про громадянські права та обов'язки, їх залучення до культурно-масових та просвітницьких заходів у житті громади, до участі у розвивальних гуртках та секціях, до прояву активної громадянської позиції. Також, безперечно, вагомий внесок здійснила мобілізація мережі соціальних контактів кожного конкретного вихованця ДБСТ, що за допомогою методів прикладу, виховних бесід та залучення ресурсів громади сприяла підвищенню активності у громадському житті, формуванню національної самосвідомості й утвердженню мотивації до суспільно-корисної діяльності.

Подальше дослідження соціальної компетентності старших підлітків, що виховуються в умовах ДБСТ, передбачало використання діагностичної методики “Опитувач термінальних цінностей” І. Сеніної, що допоміг визначити домінуючі життєві цінності вихованців у різних сферах життя, а також відношення пріоритетності цих цінностей та сфер між собою. Результатом експериментальної роботи стали такі зміни ціннісних орієнтацій у представників експериментальної групи: цінність сфери “професійного життя” зросла на 12,1%, “навчання і освіти” – на 6,1%, “сімейного життя” – на 9,4%, “суспільного життя” – на 10,6%, а от цінність сфери “розваги” навпаки зменшилася на 20,3%. Такий результат було отримано за рахунок вчасної діагностики сфери розваг як найбільш пріоритетної, з урахуванням чого було розроблено такі розважальні вправи соціально-педагогічного спрямування. Це допомогло вихованцям краще усвідомити вагомість і професійної сфери, і навчання та освіти, і сімейного та суспільного життя. Саме такий результат свідчить про прогрес процесу інтеграції

кожного конкретного вихованця ДБСТ до сфери суспільних і громадянських відносин, про підвищення рівня соціальної компетентності.

Прогрес у підвищенні рівня готовності вихованців ДБСТ до самостійного життя проявився і за критерієм їх професійної готовності. Збільшення на 57,6% кількості вихованців ДБСТ експериментальної групи, що демонструють високий рівень професійної мотивації, дає підставу ствердити ефективність заходів (консультування, бесіди, ігри), що спрямовані на набуття знань про світ професій, а також умінь та навичок для побудови власної професійної кар'єри. При цьому суттєво змінилися показники за шкалами "професійна компетентність", "менеджмент", "служіння", "виклик", "інтеграція стилів життя" та "підприємництво", що означає становлення готовності вихованців до служіння високим життєвим цінностям, до здійснення професійної праці для принесення суспільної користі, до подолання перешкод та розв'язання важких завдань, до саморозвитку в різних життєвих сферах та балансу життєвих цінностей.

Сприятливі результати були отримані й під час діагностики сформованості умінь саморегуляції діяльності старших підлітків, що виховуються в умовах ДБСТ. Зважаючи на те, що діагностика умінь саморегуляції діяльності вимагала від респондентів самооцінювання, доцільно відзначити зменшення на 36,0% кількості осіб, які вказали на труднощі при виконанні цього завдання. Тепер частка таких вихованців у експериментальній групі становить тільки 8,2%, що означає набуття ними необхідних для професійної сфери умінь та усвідомлення їх важливості, в той час як у контрольній групі цей показник зменшився всього на 2,3% і дорівнює 35,6%. Приблизно така ж ситуація спостерігається в експериментальній групі відносно зменшення кількості дітей, що мають низький рівень сформованості умінь саморегуляції діяльності. При цьому зазначені зміни розподілилися так: кількість вихованців з низьким рівнем сформованості структурно-компонентних умінь зменшилася на 31,7%, функціональних умінь – на 42,6%, особистісно-стильових особливостей саморегуляції – на 38,4%, динамічних характеристик саморегуляції – на 34,1%. Зазначений результат отриманий передовсім

завдяки професійному консультуванню, соціально-педагогічним іграм та вправам, а також інформативним пам'яткам, що разом вплинули на процес постановки вихованцями мети, вибору арсеналу засобів і способів її досягнення, прогнозування результатів, регуляції практичної реалізації намірів, формування їх відповідальності, автономності, впевненості та стійкості у регуляції діяльності.

У ході здійснення експериментальної роботи завдяки зусиллям спеціалістів з соціального супроводу ДБСТ та батьків-вихователів вдалося змінити на краще ставлення вихованців ДБСТ старшого підліткового віку до сфери професійної діяльності, що свідчить і про підвищення їх готовності до професійного становлення. Динаміка показників експериментальної групи наочно демонструє підвищення автономності самореалізації у сфері професійного становлення на 36,3%, інформованості про професійну сферу життя на 42,6%, готовності до прийняття рішення на 18,0%, орієнтації на планування професійного становлення на 33,5% та сформованості позитивного емоційного відношення до цього процесу на 24,2%. Оскільки всі ці показники пов'язані між собою, досягнення описаного результату експериментальної роботи було досягнуто за рахунок реалізації комплексної системи форм та методів соціально-педагогічної підтримки, що передбачали як надання знань щодо особливостей професійної освіти, виробничої сфери життя та ринку праці, так і формування нових особистісних характеристик емоційно-вольової сфери вихованців. Результативним у цьому випадку виявилось надання інформативних пам'яток, спеціалізованої професійно-орієнтованої літератури, доступу до просвітницьких інтернет-ресурсів, а також проведення вечорів запитань та відповідей з відповідною тематикою за умови залучення до цього процесу значимих для вихованця осіб.

Наступний аспект, що потребує уваги, – вивчення того, чи змінився баланс співвідношення умінь та інтересів вихованців ДБСТ, тобто чи набули розвитку схильності вихованців протягом впровадження експериментальних форм та методів їх соціально-педагогічної підтримки. За результатами експерименту можна знову говорити про позитивні зміни в експериментальній групі, де не тільки

зріс показник розвиненості наявних схильностей вихованців на 20,5%, а й зменшилася на 12,2% кількість осіб, що не могли оцінити власні уміння. Слід враховувати, що такі результати старші підлітки з експериментальної групи демонструють з урахуванням збалансованої (на відміну від діагностики до експерименту) критичності. Отримані результати свідчать про важливість використаних методів професійної діагностики для вивчення професійних нахилів вихованців ДБСТ та їх подальшого розвитку, необхідність проведення батьками-вихователями та спеціалістами з соціального супроводу просвітницьких бесід, залучення вихованців ДБСТ до масових громадських та освітніх заходів, їх участі у гуртках відповідно до нахилів, організації сімейного дозвілля з урахуванням їх інтересів.

Загалом проведена діагностика показала, що у вихованців ДБСТ, які під час впровадження розроблених нами форм та методів соціально-педагогічної підтримки увійшли до експериментальної групи, поліпшилися показники згідно зі всіма визначеними критеріями. На практиці це проявилось у вигляді позитивних змін особистісних характеристик вихованців, отримання ними необхідних знань, формування умінь та навичок, що стали опорою для реалізації вихованцем себе і як сім'янина, і як громадянина, і як працівника. Водночас результати діагностики, проведеної серед вихованців контрольної групи, залишилися практично незмінними, а в окремих випадках погіршилися у порівнянні з показниками, отриманими на початку експериментальної роботи.

Отже, форми та методи соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ потребують подальшого впровадження.

Література

1. Методические рекомендации по подготовке и сопровождению замещающих семей / под ред. Л.В. Смыкало. – СПб. : Санкт-Петербургская общественная организация "Врачи детям", 2010. – 202 с.
2. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : у 2-х кн. / Г.М. Бевз та ін. – К. : Держсоцслужба, 2006. – Кн. 2. – 180 с.
3. Створення груп взаємопідтримки для батьків-вихователів і прийомних батьків / за ред. Н.О. Бервено. – К. : ПБО "Надія і житло для дітей", 2010. – 74 с.

Лоза Татьяна. Динамика уровня готовности к самостоятельной жизни воспитанников детских домов семейного типа при осуществлении их социально-педагогической поддержки. В статье отслеживается динамика готовности воспитанников детских домов семейного типа к самостоятельной жизни при осуществлении их целенаправленной социальной поддержки со стороны родителей-воспитателей и специалистов по социальному сопровождению. Основными критериями экспериментальной работы выступили готовность к семейной жизни, социальная компетентность и профессиональная готовность воспитанников. Формы и методы поддержки внедрено с учетом личностных и возрастных характеристик воспитанников, а также особенностей их социального опыта.

Ключевые слова: ребенок-сирота, социально-педагогическая поддержка, детский дом семейного типа, готовность к самостоятельной жизни.

Loza Tatyana. Trends in readiness for independent living children in family-type homes in the exercise of their social and educational support. The article traced the dynamics of orphans' readiness for independent living in the implementation of targeted social support by parents and social workers. The main criteria for experimental work made commitment to family life, social competence and professional readiness of orphans. Forms and methods of such support was introduced with regard to orphans' personal characteristics and the characteristics of their previous social experience.

Key words: orphan, social and educational support, family-type home, readiness for independent living.